

Szabadjfalvi József¹

**Gondolatok a jogállamról Magyarországon a második világháborút követően
a „fordulat évéig”**

Örömmre szolgál, hogy tanulmányommal köszönhetem Karácsony András professzor urat 65. születésnapja alkalmából. Az általam nagyrabecsült kollégát még miskolci joghallgatóként ismertem meg, amikor egy szakmai program keretében az 1980-as évek közepén fiatal oktatóként az ELTE egyik kollégiumában előadást tartott a jogelmélet iránt érdeklődők számára. Az elmúlt négy évtized során számos szakmai összejövetelen, konferencián, személyes találkozón szembesülhettem kivételes felkészültségével, szeretetreméltó személyiségével.

*

A második világháború vége sok szempontból egy új korszak nyitányát jelentette. A történelmi tapasztalatok korábbi meggyőződések újragondolását és újraértékelését indukálták. A demokratikus politikai és jogi berendezkedés megteremtése pezsgő viták tárgyává vált a háború utáni hónapokban. A hazai politikai és tudományos elit aktív részvétele mellett zajlott folyamatban fontos szerepe volt az 1945 nyarán a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán rendezett, később „demokrácia-vitának” elkeresztelt konferenciának. A rendezvénysorozatban Horváth Barna,² a magyar jogbölcseleti gondolkodás kiemelkedő alakja, meghívott előadóként vett részt, ahol *Demokrácia és jog* címen fejtette ki gondolatait.³ Az előadásában kifejtett politikaelméleti felfogását át- meg át- szövik a jogrendszer mint komplex képződmény eszközként való felhasználására vonatkozó megállapítások, melyek az ideális hatalomgyakorlási modell kialakításához szükségesek.

Horváth a jog fogalmának meghatározása kapcsán tesz említést a joguralomról, mint meghatározott eszmék jogban érvényesülő uralmáról. Jellemző példaként említi – a korábbi írásaiban már részletesen elemzett⁴ – angol joguralmi felfogást, ahol az alkotmány rendelkezéseit is konkrét bírói ítéletekkel eldöntött jogesetekből állapítják meg. A második világháború után Horváth az elsők között szorgalmazta kartális alkotmány hazai elfogadását és az azt védő alkotmánybíróság felállítását. Lényegében szembefordulva a korábban sok szempontból példának tekintett angol, illetve magyar történelmi alkotmány eszméjével az írott

¹ egyetemi tanár, Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogbölcseleti és Jogszociológiai Tanszék, szabadjfalvi.jozsef@law.unideb.hu

² Életéről és munkásságáról lásd H. Szilágyi István: *Dráma és jogfilozófia* Horváth Barna életművében. In Loss Sándor – Szabadjfalvi József – Szabó Miklós – H. Szilágyi István – Zódi Zsolt: *Portrévázlatok a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetéből*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 1995, 211-266. o.; Cs. Kiss Lajos: *Szabadság és kényszer. Horváth Barna szellemi pályája*. In Horváth Barna: *Angol jogelmélet*. Pallas Stúdió – Attraktor Kft., Budapest, 2001, 569-611. o.; Zsidai Ágnes: *A tiszta jogszociológia*. Horváth Barna szinoptikus jogelmélete. Szent István Társulat, Budapest, 2008.; Szabadjfalvi József: *Kísérlet az „új magyar jogfilozófia” megteremtésére a 20. század első felében*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2014, 147-175. o.; Révész Béla (szerk.): *A szegedi jogbölcseleti iskola alapítója*. Horváth Barna emlékkönyv. Iurisperitus Kiadó, Szeged, 2017.

³ Horváth Barna: *Demokrácia és jog*. In *Demokrácia*. [A Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának kiadása] Egyetemi Nyomda, Budapest, 1945, 43-67. o.

⁴ Lásd erről bővebben Paczolay Péter: *A jogállam káprázatától az angol jogelmélet valóságáig* Horváth Barna írásaiban, In *Jog – Állam – Politika. Jog- és Államtudományi folyóirat*, 2011/4. szám, 3-19. o.; Szabadjfalvi József: *Joguralom – parancsuralom – jogállam*. In *Dajnok Krisztina – Boros József (szerk.): Tanulmányok Berde Csaba tiszteletére. Köszöntők és tanulmányok Berde Csaba professzor úr 70. születésnapja tiszteletére*. Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kar Vezetés- és Szervezéstudományi Intézet, Debrecen, 2022, 278-285. o.

alkotmány megalkotásában látta a demokratikus berendezkedés hazai kialakításának útját. Mindehhez pedig szervesen illeszkedik a jogállamiság szempontjából alapvető intézményként az alkotmánybíróság megteremtése, amelynek tevékenysége „logikusan folyik az alaki értelemben vett alkotmány fennállásából, mert a törvények alkotmányosságát csak bírói felülvizsgálat döntheti el, e nélkül pedig az alkotmány érvényesülése nincs biztosítva.”⁵ Végző konklúzióként megállapítja, hogy „a demokrácia csakis a jog módszereivel valósulhat meg, mert a joguralom követelményeit nem lehet büntetlenül elhanyagolni.”⁶

1945 nyarán a társadalom többsége számára még reális alternatívának tűnt Magyarországon a jogállami elveken nyugvó polgári demokrácia kiépítése. Alig több mint három év múltán a politikai helyzet oly mértékben megváltozott, hogy a korábban joguralomról, jogállamról, demokráciáról gondolkozó és vitatkozó Horváth hazájának elhagyásával élete végéig tartó emigrációba kényszerült.

A „demokrácia-vitán” ugyancsak résztvevő Mezey István *Szovjet-Oroszország magánjogi rendszere* címen tartott előadást, melyben az orosz polgári törvénykönyvet és igazságszolgáltatási rendszert mutatta be. A szokatlanul új hangvételű felszólalást a következő gondolatokkal kezdte: „A demokrácia: a jog uralma. Egyforma jog mindenki számára. Demokráciát jog nélkül, – vagy jogrendet demokrácia nélkül elképzelni sem lehet. Szovjet-Oroszországot már csak azért is demokratikus jogállamnak kell tekinteni, mert a szovjet magánjoga nemcsak hogy nem áll egyetlen európai állam jogrendszere mögött, hanem mint ezt az alábbiakban látjuk, sok tekintetben fejlettebb, rugékonnyabb, modernebb a legtöbb európai állam jogrendszerénél.”⁷ Mezey egyoldalú és elfogult véleményét a szovjet demokratikus jogállamról 1945 nyarán még nem kísérte osztatlan elismerés a szakmai körökben. Néhány évvel később ez a fajta hangnem és érvelés vált uralkodóvá.

A két világháború közötti időszak jogfilozófus-doyenjének tekinthető Moór Gyula ebben az időszakban több írásában is foglalkozott a demokrácia kérdéskörével, korabeli hazai megvalósításának lehetőségeivel.⁸ Ezzel összefüggésben vizsgálta a jog szerepét, illetve jövőbeni fejlődési tendenciáit. Az 1945 őszen a Kúrián tartott előadása alapján írt *Demokrácia és világnézet* című írása érdemel e helyen említést.⁹ Tanulmánya végén a demokrácia és jog viszonyáról szólva kijelenti, hogy a „demokratikus gondolatnak” szüksége van a jogra, majd így folytatja: „Igaz, hogy nem minden jog demokratikus. Azonban már maga az a körülmény, hogy mindenkit egyenlően kötelező jog létezik – még a legtökéletlenebb jogi tartalom mellett is –, a demokráciának egy minimális megvalósulása.” A francia forradalom következményeként állapítja meg, hogy kísérletet tett az embernek ember felett gyakorolt személyes uralma megszüntetésére. Az egyik legfőbb célként fogalmazta meg, hogy a „szabad állampolgárok felett csupán egy úr legyen: a törvény.” Moór véleménye szerint a jog és demokrácia születésének pillanata valójában egybeesik, mert „a demokratikus gondolat testet öltésének folyamata éppen a jog uralmának elismerésével kezdődik”. Az igazi demokrácia megvalósulásának a jog uralma – mindamelllett, hogy elengedhetetlen – mégis csak minimális feltétele. Valójában ez csak a jog formai, külső karakterére koncentrált, kényszerhatalom jellegét hangsúlyozza. Egy valódi demokratikus rendszerben nem lehet eltekinteni a jog tartalmi oldalától sem: „[A] demokrácia nem egyszerű közjogi kategória, hanem a jog egész területére alkalmazható világfelfogás, erkölcsi mérték.”¹⁰ Ezért a jog tartalmának is demokratikusnak kell

⁵ Uo. 56. o.

⁶ Uo. 63. o.

⁷ Mezey István: Szovjet-Oroszország magánjogi rendszere. In Demokrácia... 81. o.

⁸ Életéről és munkásságáról lásd Szabadfalvi József: Moór Gyula. Egy XX. századi magyar jogfilozófus pályaképe. Osiris-Századvég Kiadó, Budapest, 1994.; Szabadfalvi József: Kísérlet az „új magyar jogfilozófia” megteremtésére a 20. század első felében... 103-147., 204-207. o.

⁹ Moór Gyula: Demokrácia és világnézet, In Jogtudományi Közlöny, 1946/1-2. szám, 5-10. o.

¹⁰ Uo. 10. o.

lennie; vagyis a jogalkotás során minden jogágban a demokratikus világnézetet visszatükröző jogtartalomnak kell megjelennie – állapítja meg Moór.

Szintén 1945 őszén Csorba János¹¹ a Közigazgatási Bíróság akkori elnöke *A Közigazgatási Bíróság mint alkotmányvédő bíróság* címen tartott székfoglaló előadásában kifejezésre juttatta, hogy sok szempontból a közjogi bíráskodás e formája szolgálja leginkább a jogállami működést.¹² Nem rejtette véka alá az 1930-as évektől bekövetkező változások negatívumait sem, így a végrehajtó hatalom „egészségtelen” túlsúlyba kerülését, aminek egyik következményeként a „közjogi bírói fórum” nem volt egyenrangú partnere a végrehajtó hatalomnak és nem tudott örködni annak törvényes működése felett.¹³ A jövőbeni változtatásokra vonatkozóan a két világháború között már többek által részletesen vizsgált és elemzett megoldási módokat sorolja fel, amelyek az új demokratikus Magyarország megteremtésében fontos szerepet tölthetnek be. Így szóvá teszi a Közigazgatási Bíróság jogkörének kiterjesztését, illetve a jogbiztonság megteremtése érdekében kifejtett tevékenységét.¹⁴ Utóbbi megteremtése az emberek legfőbb óhaja, hiszen ez képezheti gátját a „leplezett” diktatúrának: „Ha a reakciónak, a diktatúrának a kifejlődését egyszer s mindenkorra lehetetlenné akarjuk tenni, meg kell szüntetni azokat az okokat, amelyek a múltban a diktatúra kifejlődését lehetővé tették.” – majd a jogállami alkotmányos rend kialakításának megoldásaként megállapítja: „A Közigazgatási Bíróságnak közjogi bírósággá kell válnia, hatáskörét nem taxációkkal kell meghatározni, hanem törvényben kimondani, hogy az alkotmányjog, közjog és a közigazgatás terén felmerülő minden vitás ügyben végső fokon a Közigazgatási Bíróság dönt s pedig nemcsak konkrét panasz alapján, hanem ha szükségesnek látja, a közszabadságok, valamint államérdek szempontjából, úgy a vitás kérdéseket panasz nélkül is hatáskörébe vonhatja és elbírálhatja.”¹⁵

A magyar közjogi berendezkedés számára ismeretlen, kuriózumnak tűnő alkotmányos intézményről is említést tesz előadásában a hivatalban lévő főbíró. A svéd alkotmány „igazságügyi megbízott”, azaz ombudsman tisztség létrehozásával „kiemelkedően demokratikus és az egyéni szabadság biztosítását alkotmányrendszere tengelyébe állító intézményt” teremtett meg. A parlament által választott köztisztviselő legfőbb feladata, hogy megvizsgálja „vajon működésük során az összes államszervek tiszteletben tartják-e az alkotmányt, a törvények és egyéb jogszabályok rendelkezéseit.”¹⁶ A szöveggörnyezetből egyértelműen kiderül, hogy mindenképpen elgondolkodtatónak vélte a jogállami működés sajátos svéd intézményének az esetleges bevezetését hazánkban.

Az eredetileg Moór-tanítvány, de később Horváth Barna szegedi iskolájához kötődő Szabó József¹⁷ *Demokrácia és közjogi bíráskodás* című művében monografikus módon dolgozza fel a bíráskodás e formájának a demokratikus társadalmi berendezkedés

¹¹ Életéről és munkásságáról lásd Palasik Mária: A „szeretetteljes köszönet”. Csorba Jánosnak, Budapest 1945 utáni első polgármesterének története, In *Betekintő*, 2013/1. szám, 1-17. o. (https://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/teljes_szamok/2013_1.pdf)

¹² Csorba János: *A Közigazgatási Bíróság mint alkotmányvédő bíróság. A Közigazgatási Bíróság elnökének elnöki székfoglalója. (Elmondta 1945 június hó 18. napján a Közigazgatási Bíróságnak a Képviselőház üléstermében tartott teljes ülésén.) Officina Nyomda és Kiadóvállalat, Budapest, 1945.*

¹³ Uo. 6. o.

¹⁴ „Meg kell adni a Közigazgatási Bíróságnak azt a jogot, hogy a végrehajtó hatalomnak a ténykedéseit, rendelkezéseit és rendeleteit általában, minden konkrét panasz nélkül is figyelemmel kísérhesse és ha jogsérelmet lát fennforogni, annak elbírálását hatáskörébe vonhassa.” (Uo. 13. o.)

¹⁵ Uo. 14. o.

¹⁶ Uo. 11. o.

¹⁷ Életéről és munkásságáról lásd Szabadfalvi József: Egy derékba tört életmű margójára: Szabó József jogbölcseleti munkássága, In *Jogtudományi Közlöny*, 1998/12. szám, 493-504. o.; Révész Béla (szerk.): „Most megint Európában vagyunk...” Szabó József emlékkönyv. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2014.; Badó Attila: Szabó József (1909-1992), In *A Szegedi Tudományegyetem jogász professzorai I. FORVM Acta Juridica et Politica*, 2020/1. szám, 667-685. o.

kialakításában és működtetésében betöltött szerepét.¹⁸ Az 1946-ban megjelent könyvében a „jogállam-gondolat” gyakorlati megvalósulását a közjogi bírászkodás német rendszerének kiépülése kapcsán mutatja be. A 19. század második felében zajló „elméleti harcok” során a független bíróságok általános hatáskörének kialakítása teremtette meg Szabó szerint a jogállam („Justizstaat”) fogalmát, amit Otto Bähr és Lorenz von Stein felfogása alapozott meg. Ugyanakkor a kormányzati abszolutizmus irányzatát kiszolgálva uralkodó felfogássá vált a közigazgatási szakbíróságok rendszere mellett lándzsát törő Rudolf Gneist felfogása.¹⁹ A szakbíróságoknak ez a rendszere a jog formái mögé bújó államhatalomnak kedvez, amely akaratát minden politikai kérdésben érvényre tudja juttatni: „A német jogászat [...] a »jog szupremáciájának« angolszász elgondolásával szemben megkonstruálta a »jogállam« (»Rechtsstaat«) új ideológiáját, a rendes bíróságok federális hatáskörével szemben a szűkre szabott hatáskörű közigazgatási szakbíróságokat, s azt hitte, hogy ezzel a demokrácia követelményeinek éppúgy, sőt jobban eleget tett, mint az emberi kultúra fáklyafényét tartó Nyugat. És sajnos, ennek a téves felfogásnak a magvait sikerült elültetnie az évezredek germán kultúrbefolyásnak kitett délkelet-európai szomszédainál, nem utolsósorban nálunk is.”²⁰

Szabó a szakbíróságok és különösen a közjogi (közigazgatási) bíróságok létrehozását alapvetően hibás elgondolásnak tekintette, amelyek a rendes bíróságok rendszerét feleslegesen szétzilálják. Véleménye szerint a különálló szakbíróságok megtörik a bírászkodás és ezen keresztül a jogrend egységét: „A külön szakbíróság felállítása [...] a jogrendszer egységét veszélyezteti, s ezen át komoly fenyegetést jelent a jogi államfogalom számára, amely – időnkinti visszazuhanásoktól eltekintve, amelyben ma is élünk – az ősember hatalmi államát mindinkább felváltani látszik. Egyszóval ellentétben áll azzal az eszmével, amelyet az angolok »rule of law«-nak, az amerikaiak »supremacy of law«-nak, a németek »Rechtsstaat«-nak neveznek.”²¹ Szabó 1946-ban a korabeli magyar közjogi viszonyok között az angolszász szervezeti minta követését tartotta a magyar jogi kultúra és hagyomány viszonyai között a leggyümölcsözőbbnek.²² Vallotta, hogy „[a]z angol joguralom gondolata nem valami speciális képződmény, hanem megvolt Európa államaiban is, míg itt a diktatúra fejét föl nem ütötte, s nem teremtett magának egy szolgálósztyált parancsai gerinctelen végrehajtására, s a nép félrevezetésével látszatbíróságokat és nagyon is nem-látszat csendőri hatalmat, a demokrácia minden megmozdulásának csírájában való elfojtására. Különösen megvolt ez a gondolat nálunk, Magyarországon, ahol 1848-ig senkinek nem jutott eszébe sem a közügyeknek bírói oltalom alól kivétele, sem privilegizált közalkalmazotti osztály létrehozása.”²³

A második világháború végét követően egy reménybeli polgári demokrácia megteremtésének rövid korszakában több jogtudós kortársához hasonlóan Egyed István²⁴ – a

¹⁸ Vö. Szabó József: Demokrácia és közjogi bírászkodás. Hernádi Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1946, 114-130. o.

¹⁹ Uo. 115. o.

²⁰ Uo. 124. o.

²¹ Uo. 211-212. o.

²² „Az angol joguralom gondolata, a birodalom egységes jogrendje és csodálatos harmóniában összeműködő bírói szervezete szinte csábít a követésre.” (Uo. 34. o.) Lásd erről bővebben Stipta István: A közigazgatási bírászkodás történeti modelljei, 41. o., Jogtörténeti Szemle, 2015/3. szám, 40-45. o.

²³ Szabó: i.m. 35. o.

²⁴ Életéről és munkásságáról lásd Vargyai Gyula: Jog és szellemi élet a két világháború közötti Magyarországon, 62-64. o., In Állam- és Jogtudomány, 1995/1-2. szám, 43-89. o.; Schweitzer Gábor: Közjogi provizórium, jogfolytonosság, új közjogi irány. Az 1919/1920-1944 közötti magyarországi alkotmányjog-tudomány vázlat. (2. rész), 13-17. o., In Közjogi Szemle, 2014/2. szám, 9-20. o.; Kukorelli István: Egyed István és a magyar közjogi publicisztikája, In Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás, 2016/4. szám, 18-23. o.; Koi Gyula: Egyed István és a magyar közigazgatási jogtudomány, In Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás, 2017/4. szám, 206-221. o.; Bódiné Beliznai Kinga: Egyed István (1886-1966). In Kis Norbert – Peres Zsuzsanna (szerk.): Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor oktatói pályafutásának 50. jubileumára. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2017, 109-121. o. Jogállam-felfogásáról lásd bővebben Szabadfalvi József: „Hosszú az út az önkényuralomtól a joguralomig...” Egyed István

két világháború közötti időszak neves közjogásza – is aktív közéleti tevékenységet vállalt. Ennek részeként 1945 és 1947 között rendszeres szerzője, vezércikkírója volt az *Új Ember* katolikus hetilapnak, ahol publicisztikáinak gyakori témája volt a jogállamiság kérdése. A lap 1945. november 25-i számában *Közjogi kibontakozás* címen megjelent írásában a magyar demokráciára a háborút követően váró feladatokat veszi számba.²⁵ A demokráciában a közjogi alapok megteremtésével látja megvalósíthatónak a jog uralmát: „A diktatúra alapelve a parancsuralom, az önkény, – a demokrácia azonban alkotmányjog, azaz közjogi biztosítékok nélkül meg nem lehet. A demokrácia épp a közjogi jogszabályok által védekezik az államhatalom önkényes gyakorlása, a polgári alapjogok lábbal tiprása ellen. A demokrácia és alkotmány [...] egymástól elválaszthatatlan fogalmak.”²⁶ A magyar demokrácia „alkotmányát”, az államhatalom működését az „alkotmányos szabadság” szellemében kialakított „jogi formák” keretei között tartja megvalósíthatónak. Ugyanebben a gondolatkörben fogant a pár héttel később, szintén az *Új Emberben* *A demokrácia két arca* címmel megjelent cikke.²⁷ A demokrácia és jogállamiság fontos alapelveként említi, hogy a „demokrácia törvényeinek legjobb végrehajtását pártatlan közigazgatással, teljesen független bírósággal, politikamentes rendőrséggel és hadsereggel lehet elérni; a végrehajtó hatalomnak csakis ilyen megszervezése biztosítja a törvényeknek szabatos és tökéletes végrehajtását.”²⁸

1946 elején a *Városi Szemlében* jelent meg a *Demokrácia és közigazgatás* című írása, melyben az „utóbbi idők” diktatúráinak jogalkotási gyakorlatát vizsgálva, a demokráciát ért támadások kapcsán említi meg a jogállamiság kérdését.²⁹ Tanulmányában többek között a kivételes helyzetekben a végrehajtó hatalomnak adott felhatalmazás alapján működő rendeleti jogalkotás általa korábban, már a háború előtt is elemzett anomáliáit mutatja be. Demokráciában a felhatalmazásnak „elsősorban is csak átmeneti jellegűnek szabad lennie; másodsor a legfontosabb, így nevezetesen a közjogi kérdések szabályozását a parlament részére fenn kell tartania; harmadszor biztosítania kell a parlament részéről való hatályos ellenőrzést és lehetőséget a kormány feleletre vonására.” A rendeleti jogalkotás körének nagymértékű kiterjesztése „egészségtelen” és vigyázni kell arra, hogy „a beteges állapot ne váljék megszokottá vagy egyenesen eszménnyé (tekintélyi kormányzat); hogy a közvélemény ne veszítse el hitét az alkotmányosság visszaállításában és a jogállamiság győzelmében; ez ugyanis a demokrácia teljes aláaknázását jelentené.”³⁰

Az *Új Ember* 1946. február 10-i számában *XII. Pius pápa a jog uralmáért* címmel megjelent írásában az egyházfő 1942 karácsonyi „rádiószózatában” elhangzott gondolatok időszerűségére hivatkozik.³¹ Egyed szerint a nevezetes nyilatkozat utat mutat a háború utáni „világválság” idején a jogrend újjáépítésében. A pápa intelmei egyaránt vonatkoznak a pozitivistá jogszemlélet hatásaként megrendült jogrend tiszteletének a helyreállítására, illetve az „emberi személy méltóságának és jogainak” helyeállítására. Végző konklúzióként megállapítja: „Illetékesebb helyről és meggyőzőbben nem hirdették meg a jognak ezt a felmagasztalását. [...] Ha nem alacsonyítjuk le a jogot önkényes, az erkölcsi alapelveket sértő

a jogállamiságról, In *Közjogi Szemle*, 2021/2. szám, 19-26. o.

²⁵ Egyed István: *Közjogi kibontakozás*, In *Új Ember*, 1945/16. szám, 1-2. o.

²⁶ Uo. 1. o.

²⁷ Egyed István: *A demokrácia két arca*, In *Új Ember*, 1945/18. szám, 1-2. o.

²⁸ Uo. 2. o.

²⁹ Egyed István: *Demokrácia és közigazgatás*, In *Városi Szemle*, 1946/1. szám, 1-16. o.

³⁰ Uo. 7. o. Az *Új Ember* hetilap 1947. szeptember 21-i számában megjelent írásában ugyancsak szóvá tette a rendeleti jogalkotás anomáliáit. Az akkor összeülő új parlament egyik legfontosabb feladatának nevezte mindennek a megszüntetését. Az alkotmányossággal és a jogállamisággal kevésbé összeegyeztethető, csupán kivételes és átmeneti jelleggel alkalmazható rendeleti kormányzással szemben szükségesnek tartja „visszaállítani a törvények uralmát és ezzel érvényre emelni az igazi népakaratot.” Vö. Egyed István: *Parlamentarizmus és rendeleti kormányzás*, In *Új Ember*, 1947/38. szám, 1. o.

³¹ Egyed István: *XII. Pius pápa a jog uralmáért*, In *Új Ember*, 1946/6. szám, 1-2. o.

rendszerek eszközévé, ismét el fogja nyerni az emberi társadalomban azt a tekintélyt, amely alkalmassá teszi nagy, nemes feladatainak betöltésére. A jogrend, a jogállamiság és az alkotmány fogalmai ismét visszanyerik vonzó erőiket és így ismét teljesíteni tudják az igazság, az egyéni jólét és az emberi haladás érdekében nélkülözhetetlen hivatásukat.”³²

Két héttel később, az *Új Ember* 1946. február 24-i számában *Jogállam – szociális állam? (A jövő: a szociális jogállam kiteljesítése)* címmel közölt cikket.³³ A hetilap olvasóközönségének szánt írás az „államtípusok” kategóriáinak rövid ismertetésével kezdődik, melynek kapcsán szóba kerül a jogállam lényegének meghatározása. Egyed a Magyary Zoltán-féle felfogás kritikai megközelítéséből indul ki. Az ekkor már nem élő, tragikus körülmények között elhunyt kolléga nevével fémjelzett álláspont a jogállamban egy meghaladott államtípust látott, melynek tevékenysége kimerült a jogrend fenntartásában, illetve az egyéni jogok védelmében. Az állam e felfogás szerint „passzív” jellegű tevékenységet folytat, szemben a 20. század „gondolatvilágával”, amelynek a „tevékeny, sikereket felmutató, szociális reformokat megvalósító állam felel meg”. Magyary szerint az állam ilyen dinamikus működését és a „jó” közigazgatást jogszabályok sokasága akadályozza. A fő szempont a közigazgatásban hagyományosan a jogszerűség, amely háttérbe szorította az eredményességet. A jogállam Magyary felfogásában a helyes célok elérésének „kerékkötőjévé” válik. Az 1940-es évek elejétől folytatott polémia néhány fontos pontjának megisméltése után Egyed Mihelics Vid, a korszak neves keresztényszocialista gondolkodójának másfél évtizeddel korábban megjelent, *Az új szociális állam*³⁴ című művében kifejtett álláspontjával száll vitába. Véleménye szerint Mihelics a jogállamot úgy állítja be, mint „a polgári osztály államideálját”, amellyel a 20. század alkotmányai csaknem kivétel nélkül szakítottak, és helyébe „a társadalmi kiegyenlítés és közösségeszme szociális államát ültetik”. Míg a jogállam csak „rendezett” állapotokat teremt, addig az új szociális állam „irányítani akar”, aktív módon tesz a szociális célokért.

Egyed az ilyen és hasonló fejtegetésekről azt vallja, hogy „félreismerik” a jogállamiság tulajdonképpeni jelentőségét és figyelmen kívül hagyják, hogy a jogállam és a szociális állam nem egymás ellentétei, hiszen „a jogállam a rendőrállammal, a szociális állam pedig a liberális állammal szemben képvisel további fejlődési fokot”. A rendőrállam lényegi vonásaként említi, hogy a kormányzati hatalom magának vindikálja a közérdek képviselőjét és érvényre juttatását, ami korlátlan állami beavatkozást, és az egyéni szabadságjogok megnyirbálását, esetleg elvonását eredményezi.³⁵ A jogállam lényegét – a közérthetőség szempontjait szem előtt tartva – a következőképpen foglalja össze: „A jogállam lényege az egyén és állam viszonyának szabályozottsága és az egyéni jogok védelme. A jogállamban jogrend van, azaz az egyéni és hatósági jogkörök pontosan meg vannak állapítva, ami a polgároknak a biztonság érzetét adja. A hatóság az egyéni jogkörbe csak törvény alapján avatkozhatik s ha túllépné jogkörét, az egyén felszólalhat és védelmet kereshet a bíróságnál. Ez a védelem a magánjogokról fokozatosan kiterjesztést nyert a közigazgatási és közjogi természetű jogosítványokra is. A bíraskodás szervezeten kívül el van különítve a közigazgatástól és minden utasítástól függetlenül van.” Megállapítja, hogy a jogállam eszméjének érvényesülése időben egybeesik a liberalizmus térhódításával. Ugyanakkor a 19. század végén az individuális szabadságeszme kénytelen volt

³² Uo. 2. o. Az egyházfő beszédének magyar nyelvű fordítását Egyed részletesen ismerteti egy másik cikkében. Vö. Egyed István: Pápaság és demokrácia, In *Új Ember*, 1946/17. szám, 1-2. o.

³³ Egyed István: *Jogállam – szociális állam? (A jövő: a szociális jogállam kiteljesítése)*, In *Új Ember*, 1946/8. szám, 3. o.

³⁴ Mihelics Vid: *Az új szociális állam. Társadalompolitikai és gazdasági rendelkezések Európa legújabb alkotmányjaiban.* Szent István-Társulat, Budapest, 1931.

³⁵ „A rendőrállam felfogása erősen érvényesült úgy Franciaországban (az úgynevezett ancien régime alatt), mint Németországban; míg azonban a franciák e felfogással szemben a szabadságok megállapítására helyezték csupán a súlyt (Rousseau), addig a németek a jogok védelmét tartották fontosnak s a múlt század első felében kidolgozták a jogállam elméletét.” (Egyed István: *Jogállam – szociális állam?...* 3. o.)

a „közérdekűség kívánalmaival” szemben bizonyos engedmények megtételére, ami Egyed szerint a jogállamiság eszméjének látszólagos bukását eredményezte.

„Korszerűtlen-e a jogállam?” – teszi föl a kérdést. Álláspontja szerint a jogállamnak nem lehet az egyedüli funkciója a jogrend biztosítása. Ha csupán ez lenne a „feladata”, akkor régen elvesztette volna a jogosultságát. A jogállamiság nem az állam célját és tartalmát jelöli, hanem az állam „működési módját”, azt az állapotot, amelyben „a jog uralma áthatja az államélet minden ágazatát, minden államcél szolgálatát, amely [...] kizár minden jogtalanságot és önkényt.” Majd így folytatja: „[é]pp az állami célok megsokasodása fokozott mértékben teszi szükségessé az egyéni érdekek biztosítását és egyéni jogok védelmét; és ez a védelem nemcsak a régi polgári osztály érdekeit szolgálja, hanem a jogokban egyenrangúvá vált alsóbb osztályokét is, tehát épp a jogegyenlőséget biztosítja. A jogállamiság eszméje tehát sohasem válhat korszerűtlenné, hanem ellenkezőleg: folyton nyerni fog vonzó erejében.”³⁶ De csak akkor beszélhetünk véleménye szerint „igazi” jogállamról, ha a „benne uralkodó jog összhangban van az ember eszméjével, ha szabályaiban a jog etikai fogalma tükröződik és a szociális igazság elve érvényesül.” Vagyis a jövő államában a szociális- és jogállami szempontok és kritériumok egymást erősítve kell, hogy érvényesüljenek. Egyed a katolikus egyház tanításaiban látja azt a szemléletet, amelyben a szociális állam és a jogállam szempontrendszerre összegeztethető. A legismertebb pápai enciklikák (*Rerum Novarum*, *Quadragesimo anno*) mindig is síkra szálltak a szociális eszme, a társadalmi szolidaritás elve mellett, illetve az egyházfők gyakorta szót emeltek az egyéni jogok biztosításáért és védelméért. Egyed végső megállapítása szerint a „magyar államnak sem lehet más fejlődési iránya, mint a szociális jogállam kiteljesítése.” Így nyer nála értelmet a szociális jogállam kifejezés, mely a második világháborút követően a nyugati társadalmakban elfogadott kategóriává vált.

Magyarország államformájáról szóló – a háború utáni közjogi rendszert megújító – 1946. évi I. törvénycikk bevezető részében az állampolgárok „természetes és elidegeníthetetlen jogairól” tesz említést. A jogszabály kihirdetésének apropójából az *Új Ember* 1946. március 24-i számában *Az emberi alapjogok* címmel megjelent írásában a szabadságjogok törvénytelen megsértésének esetére vonatkozó intézményes védelem kérdésével, mint a jogállamiság fontos elemével foglalkozik.³⁷ Egyed a „legteljesebb bírói védelem” szükségességét, különösen a közigazgatási bíróságok hatáskörének bővítését hangsúlyozza. Úgy véli, „elvi alapon” minden közigazgatási jogsértés esetére ki kell terjeszteni a bírói jogvédelmet: „Csakis e biztosítékok birtokában beszélhetünk komolyan az állampolgárok elidegeníthetetlen, azaz el nem vonható és meg nem sérthető alapjogairól. Az új demokrácia egyik legszebb hivatása e biztosítékok mielőbbi rendszeres kiépítése.”³⁸

A jogállamiság egyes vonatkozásainak kérdése köszön vissza az *Új Ember* 1946. június 16-i számában közzétett *Jog és demokrácia* című publicisztikájában.³⁹ A jog, mint az állami élet alapja tételből kiindulva leszögezi, hogy modern viszonyaink között az élet minden területén „mindenhatóvá” válik a jog. Ugyanakkor a jogi norma egymással ellentétes célokra is felhasználható: „A jog irányítja magatartásunkat, parancsol és tilt, előmozdít és akadályoz, tehát megadja az élet zsinórmértékét. A jogszabályok mindenre kiterjedő és mindenható uralma az életet széppé és jóvá teheti, de éppúgy elviselhetetlenné is tudja tenni. [...] Mert a jogszabályalkotás lehetősége rendelkezésre áll a csak fizikai erőre támaszkodó hatalom részére is és így a jogszabály nemcsak a közösségi akarát nyilvánulása lehet, hanem a zsarnokságé is.” Vagyis a joggal vissza lehet élni, amit véleménye szerint az elmúlt időszak történései igazolnak. A jogot Európa számos államában „eszközül” használták fel az önkényes hatalom gyakorlására. Felszámolták az emberi szabadságjogokat és megsértették az állampolgári jogegyenlőség elvét,

³⁶ Uo.

³⁷ Egyed István: Az emberi alapjogok, In *Új Ember*, 1946/12. szám, 1-2. o.

³⁸ Uo. 2. o.

³⁹ Egyed István: Jog és demokrácia, In *Új Ember*, 1946/24. szám, 1-2. o.

továbbá a jog fölé helyeztek bizonyos „vezéreszméket”, mint például a hasznosság szempontjait: „Ezzel lehetővé tették a szabályok uralma helyett a személyek uralmát, a jogrend helyett a bizonytalanságot és az önkényt. Nyíltan hirdették, hogy a jogállam korszaka véget ért és a tények megítélésénél kizárólag a hasznosság és a siker lehet irányadó.”⁴⁰ Nem csoda – állapítja meg –, hogy a jog eszközzé, pillanatnyi érdekek kiszolgálójává válásával elvesztette tekintélyét; és mivel a demokrácia csak a jogon épülhet fel, első rendű feladat a jog tekintélyének a helyreállítása.⁴¹

1946 késő őszén a Magyar Jogászegylet közigazgatási szakosztályának szervezésében a Közigazgatási Bíróság felállításának félszázados évfordulója alkalmából előadásorozatot szerveztek.⁴² A felszólalók sorában találjuk Egyedet is, aki előadása elején visszautal a *A jogeszme alkonya* című három évvel korábbi előadására, amikor annak a meggyőződésének adott hangot, hogy „a jogbiztonságra való törekvés a háború befejezésével elemi erővel fog érvényesülni és az erőszak és önkény korszaka után az emberi jogok eszméje új fényben fog felragyogni.”⁴³ Hozzászólásában megismétli azt a régebbi kijelentését, hogy a közigazgatási bírászkodás a közigazgatásban a jogeszme érvényesülését jelenti, mely a jogállam teljes kiépülését szolgálja. Mindennek a második világháborút követően ismételten aktualitása van, pláne annak fényében, hogy „a háború eldöntésének egyenesen az adta meg az erkölcsi alapját, hogy a diktatúrás berendezésű államokkal szemben a demokratikus államok győztek, tehát az önkény és erőszak világával szemben az emberi jogok eszméje jutott diadalra.”⁴⁴ Álláspontja szerint a közigazgatási bírászkodás mellett az „alkotmányjogi bírászkodás” kiépítése a demokrácia és jogállam természetes követelménye, továbbá kifejtette a korábbi és mindaddig még nem beteljesült óhaját, mely szerint szükség van az alsófokú közigazgatási bírósági szervezetrendszer kialakítására.

Az időközben rohamléptekkel változó, baljós árnyakat előre vetítő belpolitikai helyzettel dacolva 1947. május 4-én az *Új Ember* vezércikként jelet meg az *Alkotmányjogi bírászkodást!* című írása, mely a demokrácia teljes kiépítésének feltételeként az egyéni alapjogok szabatos törvényi előírását és bírói védelmét jelöli meg.⁴⁵ Egyed a Magyar Közösség-ügy gerjesztette történések időszakában a fiatal magyar demokráciát közvetlenül fenyegető események közepette fejtette ki gondolatait. Az 1946. évi I. törvénycikk bevezetésében nevesített egyéni alapjogok felsorolása mellett szükségesnek érzi a részletszabályok kidolgozását és védelmük intézményes garantálását: „A demokratikus államot az különbözteti meg a totálistól, hogy nem igényli magának a mindenhatóság korlátlanosságát, hanem elismeri az egyeseknek azokat a »természetes és elidegeníthetetlen« alapjogait, amelyeket az állam sem vehet el.” Az emberi alapjogok törvény által meghatározott mértékét „mindennemű megsértés” esetén jogállami viszonyok között csak a bíróság képes megvédeni: „A demokrácia teljes kiépítéséhez [...] a rendes bírászkodással azonos módon kiépített közigazgatási és közjogi bírászkodás elválaszthatatlanul hozzátartozik. A közjogi vagy alkotmányjogi bírászkodás a

⁴⁰ Uo. 1. o.

⁴¹ Az *Új Ember* című lapban 1946 nyaráig közzétett írásainak összefoglalásaként jelent meg 1947-ben *A jog szerepe a társadalomban* című tanulmánya, melyben a jogállam kérdéskörére is kitér. Vö. Egyed István: *A jog szerepe a társadalomban*. *Új Ember* kiskönyvtára. Korda R. T., Budapest, 1947, 4-5., 10-11. o.

⁴² A Közigazgatási Bíróság reformja (A Magyar Jogászegylet közigazgatási szakosztályában tartott előadások és hozzászólások), In *Jogászegyleti Szemle*, 1947/2. szám, 1-78. o. (Az előadók és hozzászólók névsora: Harrer Ferenc, Mártonffy Károly, Csorba János, Egyed István, Borsos Endre, Bíró Balázs, Kerekess István, Beér János, Vincenti Gusztáv, Oppler Emil, Glücksthal Andor, Nemes László, Nagy Dezső Bálint, Martonyi János, Szabó József, Szokolay Leó, Homolyai Rezső, Domokos László, Márfy Albin, Altorjay Sándor, Farkas Mihály. Egyed felszólalása: 20-25. o.)

⁴³ Uo. 20. o.

⁴⁴ Uo. 21. o.

⁴⁵ Egyed István: *Alkotmányjogi bírászkodást!* In *Új Ember*, 1947/18. szám, 1-2. o.

demokrácia érvényesülésének és fennmaradásának leghatályosabb biztosítója, egyúttal betetőzése.”⁴⁶

Az alkotmányjogi bíráskodásra vonatkozó gondolatait néhány héttel később, az *Új Ember* 1947. június 15-i számában megjelent írásában fejtegette tovább.⁴⁷ Az *emberi alapjogok biztosítása* című cikkében kiemeli, hogy „a jogállam gondolata” a korlátlan szabadsággal szemben az alapjogok törvényekbe foglalt „szabatos határainak” megvonása mellett magában foglalja a támadással szembeni védelem garanciáit. Egyed felhívja a figyelmet, hogy a közigazgatási bíráskodásra vonatkozó hatályos jogi szabályozás német mintára az orvosolható jogsértéseket egyenként határozza meg, így az egyéni jogsérelmek „túlnyomó része” kiesik a jogvédelemből. Álláspontja szerint immár számos pozitív külföldi példa van, ami követésre érdemes. Ugyanakkor pontokba szedve, a vezércikk terjedelmi korlátaira tekintettel sommásan meghatározza az „alkotmánybíráskodás” hazai megvalósításának feltételeit: „1. a közigazgatási bíráskodásnak minden emberi alapjogot sértő közigazgatási határozatra való kiterjesztése, 2. a törvénytelen rendeletek ellen való panaszjog [bíróság előtti megtámadhatóság] általánosítása és 3. az egyéni alapjogokat érintő törvények népszavazás alá bocsátásának lehetővé tétele. [...] Így épülne ki hazánkban az alkotmánybíráskodás és lenne a demokrácia leghatásosabb oszlopa.”⁴⁸ Az egyszerűség kedvéért alkotmánybíráskodásnak nevezett közjogi jogvédelem megvalósítása a demokratikus hagyományokban szűkölködő hazai jogállami intézményi keretek jelentős modernizálását jelentette volna. A korabeli bel- és külpolitikai fejlemények nem tették lehetővé, hogy a későbbiekben érdemi szakmai-politikai polémia folyjék mindezekről. Valójában ezt az írását tekinthetjük az utolsó nyomtatásban megjelent olyan publikációjának, amelyben a jogállamiság kérdése terítékre került.

Egyed az egykori bíró, majd kodifikátor, végül egyetemi tanár „közjogi íróként” hosszú évtizedeken keresztül a jogállamiság kérdését vizsgálva, annak hazai intézményes megvalósulását szorgalmazva folytatta publikációs tevékenységét. Könyveiben, tanulmányaiban, publicisztikáiban síkra szállt az egyéni alapjogok védelme és a közjogi bíráskodás kiterjesztése mellett, melyeket a jogállamiság megkerülhetetlen pilléreinek tekintett. Nem állt távol tőle a modern értelemben vett alkotmánybíráskodás gyakorlati megvalósításának gondolata sem. Ha az utókor mérlegre teszi az életművet, egyértelműen kijelenthető, hogy az e tárgykörben kifejtett tézisei maradandó értékkel bírnak.

Ugyancsak érdemes utalni Perneczky Béla⁴⁹ – a koncepciós perek sorába illeszkedő 1948-as ún. FM-per első rendű vádlottjának – *A korszerű demokrácia* című 1946-ban megjelent írására, melyben a liberális demokrácia fő jellemzőjeként tesz említést a jogállamról, hol a szabadságjogok védik az egyént az állammal szemben.⁵⁰ Az individuális jogvédelem kettős céljáról a következőket írja: „Egyrészt bizonyos körben a perszonalizmust szolgálja: megtámadhatatlan tért alkot az egyéni érvényesülés, az emberi személyiség tökéletesedése és fejlődése számára, ahová nem hatolhat be a népakarat sem. Ebből a szempontból legjelentősebb a személyes szabadság, a vallásszabadság, a nevelés szabadsága, a gazdasági szabadság. Mindezek a szabadságjogok megadják az állam polgárainak jogbiztonságát, amely felett a jogállam őrökdi. Másrészt a szabadságjogok nyújtotta védelem, a jogrend a demokratikus intézmények jó működését is biztosítja: elhárítja a politikai jogok gyakorlásának befolyásolására irányuló illetéktelen törekvéseket.”⁵¹ Perneczky a korszerű demokráciát a

⁴⁶ Uo. 1. o.

⁴⁷ Egyed István: Az emberi alapjogok biztosítása, In *Új Ember*, 1947/24. szám 1-2. o.

⁴⁸ Uo. 2. o.

⁴⁹ Életéről és munkásságáról lásd Berke Gyula: Perneczky Béla, a munkajogász. In Bankó Zoltán – Berke Gyula – Pál Lajos – Petrovics Zoltán (szerk.): Ünnepi tanulmányok Lőrincz György 70. születésnapja tiszteletére. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2019, 30-52. o.

⁵⁰ Perneczky Béla: A korszerű demokrácia. In *Kereszténység és demokrácia*. Szent István-Társulat, Budapest, 1946, 11-40. o.

⁵¹ Uo. 14. o.

demokrácia különböző „válfajainak” a katolikus társadalombölcselet elvein alapuló szintéziseként fogta fel, amelynek fundamentális alkotórészei a liberális demokráciától „átvett” politikai egyenlőség elve, a képviseleti jelleg, illetve a szabadságjogok biztosítása, vagyis a jogállamiság fontos jellemzői. Ugyanakkor álláspontja szerint a korszerű demokrácia megkívánja az állami beavatkozás, az „erős végrehajtóhatalom” és általában az „erős állam” jelenlétét. Mindezt a következtetését a két világháború között tapasztalt államfejlődési tendenciákból vonja le.⁵²

Végül említésre méltó Martonyi János,⁵³ a „Magyary-iskola” tagjaként ismertté váló, később a magyar közjogtudomány jeles alakjaként tevékenykedő jogtudósnak a Közigazgatási Bíróság ötvenéves fennállásról megemlékező 1947-ben megjelent tanulmányában írt gondolata, mely szerint „az autoriter államrendszerek fénykorában is állandóan hangoztattuk azt, hogy a jog uralma terjedjen ki változatlanul a közigazgatásra is és mindenkor tartsuk fenn a közigazgatás cselekményeinek jogi szempontjából való ellenőrzését, a független bírói jogvédelmet, mint bármely más módszernél hatékonyabb jogvédő eszközt.”⁵⁴ A második világháború után a hazai jogállami intézményrendszer még működő egyik utolsó bástyájának jubileumán egyértelmű elhatárolódást fogalmaz meg a másfél évtizeddel korábban a kortársak jelentős része által is az államfejlődés lehetséges modern formájának tekintett és megértéssel elemzett autoriter rendszerekkel szemben. A fordulat évét követően az új korszak politikai-ideológiai elvárásai Martonyi mellett többeket készítettett korábbi téziseik „újrágondolására”.

⁵² Uo. 32-33. o.

⁵³ Életéről és munkásságáról lásd Szűcs István: A közigazgatási bíráskodás témájának magyar kutatója. In Emlékkönyv Martonyi János egyetemi tanár oktatói működésének 40. és születésének 70. évfordulójára. Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae: Acta Juridica et Politica, Tom. XXVII. Fasc. 18. József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged, 1980, 373-386. o.; Siket Judit: Martonyi János (1910-1981). In A Szegedi Tudományegyetem jogász professzorai I. FORVM Acta Juridica et Politica, 2020/1. szám, 477-491. o. Jogállam-felfogásáról lásd bővebben Szabadfalvi József: Alkotmányos állam – közjogi jogvédelem – jogállam: Martonyi János nézetei a jogállamiságról. In Birher Nándor – Miskolci Bodnár Péter – Nagy Péter – Tóth J. Zoltán (szerk.): Studia in Honorem István Stipta 70. Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2022, 461-470. o.

⁵⁴ Martonyi János: Az ötvenéves Közigazgatási Bíróság, 198. o., In Városi Szemle, 1947/3-4 szám, 187-201. o.